

**ABU NASR FAROBIYNING “FOZIL ODAMLAR SHAHRI”
ASARINING IJTIMOY HAYOTIMIZDAGI AHAMIYATI**

Abdulxayev Abduvoxid Abdulbori o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0008-1230-5801>

Salayeva Indira Xushnud qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich talim yo‘nalishi, 3-bosqich talabasi

E-mail: indirasalayeva7@gmail.com

Tel: +998946487557

Abdullayeva Gulnoza Baxromjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich talim yo‘nalishi, 3-bosqich talabasi

E-mail: ogulnozaabdullayeva06@gmail.com

Tel:+998500780406

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19420808>

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarining ijtimoiy hayotimizdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Sharq Uyg‘onish davrining yirik namoyandasi, “al-Muallim as-soniy” (Ikkinchi muallim) unvoniga sazovor bo‘lgan Forobiyning mazkur asari jamiyatning kelib chiqishi, davlat boshqaruvi, ta’lim-tarbiya, axloq, ma’rifat kabi masalalarni o‘z ichiga olgan nodir manbadir. Maqolada Forobiy tomonidan ilgari surilgan fozil shahar konsepsiyasi, uning boshqaruv tamoyillari, rahbar va aholiga qo‘yiladigan talablar, adolatli jamiyat qurish g‘oyalari zamonaviy ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, asardagi g‘oyalarning bugungi kundagi dolzarbligi, xususan, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, yoshlar tarbiyasi va fuqarolik jamiyati qurish borasidagi sa’y-harakatlar bilan uyg‘unligi yoritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** qomusiy olim, davlat, jamiyat, ijtimoiy hayot, odob, axloq, shahar, boshqaruv, ma’naviy yetuklik va aqliy yetuklik*

***Аннотация:** В данной статье анализируется научно-теоретическое значение работы великого мыслителя Абу Насра аль-Фараби «Город добродетельных людей» для нашей общественной жизни. Эта работа аль-Фараби, крупной фигуры Восточного Возрождения, получившего титул «аль-Муаллим ас-Саний» (Второй Учитель), является*

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

редким источником, охватывающим такие вопросы, как происхождение общества, государственное управление, образование, мораль и просвещение. В статье анализируется концепция добродетельного города, выдвинутая аль-Фараби, его принципы управления, требования к лидерам и жителям, а также идеи построения справедливого общества в сравнении с современными социально-политическими процессами. Также подчеркивается актуальность идей в работе сегодня, в частности, их соответствие реформам, проводимым в Узбекистане, образованию молодежи и усилиям по построению гражданского общества.

Ключевые слова: *энциклопедист, государство, общество, общественная жизнь, этикет, мораль, город, управление, духовная зрелость, интеллектуальная зрелость*

Abstract: *This article analyzes the scientific and theoretical significance of the work of the great thinker Abu Nasr Al-Farabi “The City of Virtuous People” in our social life. This work by Al-Farabi, a major figure of the Eastern Renaissance, who received the title of “al-Muallim al-Saniy” (The Second Teacher), is a rare source that covers issues such as the origin of society, state administration, education, morality, and enlightenment. The article analyzes the concept of the virtuous city put forward by Al-Farabi, its principles of governance, requirements for leaders and residents, and ideas for building a just society in comparison with modern socio-political processes. It also highlights the relevance of the ideas in the work today, in particular, their compatibility with the reforms being implemented in Uzbekistan, youth education, and efforts to build a civil society.*

Keywords: *encyclopedist, state, society, social life, etiquette, morality, city, governance, spiritual maturity, and intellectual maturity.*

Jamiyat ijtimoiy hayoti uzoq davom etib keluvchi ijtimoiy taraqqiyot natijasi bo‘lib, har bir davrda o‘ziga xos xususiyat kasb etadi. Tarix, hozirgi zamon va kelajakning insonlar turmush tarzi, shunga monand ijtimoiy munosabatlar, umumjamiyat va shaxsiy ko‘lamdagi ijtimoiy-ma’naviy tushunchlari tizimi o‘ziga xos shakllanadi. Bu jarayonda xalq ma’naviy merosi, ulug‘ ajdodlarimizning ilmiy merosi, muqaddas e’tiqodimizning tartib- tamoyillari juda katta ahamiyatga ega.

Xalqimizning ulug‘ qomusiy olimi Farobiyning (to‘liq ismi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug‘ Tarxon) jahon ilm – fani taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi ijtimoiy- falsafiy tafakkur rivoji uning nomi bilan bog‘liq. Farobiy o‘z zamonasi ilmlarining barcha sohasini mukammal bilgan va bu ilmlar rivojiga katta hissa qo‘shganligi, yunon falsafasi sharhlab, dunyoga

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

keng tanitgani tufayli Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug‘lanib, “Al-muallim as-soniy” – “Ikkinchi Muallim” (Aristoteldan keyin), “Sharq Arastusi” deb yuritilgan.

Uning jamiyat ijtimoiy munosabatlar tartibotiga oid – “Fozil shahar odamlarining qarashlari” nomli shoh asari nafaqat o‘z davrida va bugungi kunlarda, balki kelajak avlodlar uchun ham ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy- axloqiy, ijtimoiy- madaniy va ijtimoiy ma’naviy jabhalarda yuzaga keladigan muammolarga yechim topishda, ularning oldini olishda, prognoz qilishda samarali va foydali bo‘lib kelmoqda.

Jamiyatimizda ijtimoiy muhofaza, ijtimoiy hamkorlik va ijtimoiy axloq masalalari muhim amaliy ahamiyatga ega. Ijtimoiy axloq tushunchasining o‘zi axloqiy munosabatlarni, insonning jamiyatdagi qadriyatlarini, maqsad va burchlarini anglatadi. Axloqning ko‘rinishlaridan biri intizom bo‘lib, u insonning boshqa odamlar va tabiat bilan munosabatlarda ma’suliyati mavjud ekanligini nazariy va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon beradi va tartibga solish funksiyasiga egadir. Shu bilan birga intizom, ijtimoiy ahamiyatga ega normalar va majburiyatlar tizimi natijasida tug‘ilgan harakatlarga qaratilgan.

O‘zbekistonda yangi davrda insonlarning turli xorijiy jamiyatlar bilan ijtimoiy munosabatlar oqibatida ijtimoiy muhitning tobora sifat o‘zgarishlariga uchrayotganligini kuzatishimiz mumkin. Bu borada muammoning tub ildizlariga nazar solinsa, barcha masalalar ulug‘ ajdodlarimiz, milliy an’analarimiz va muqaddas e’tiqodimizdan chetlashib borayotganligimizga borib taqaladi.

“Fozil odamlar shahri” asari sharq ijtimoiy ilmida, ma’naviyatida yangi sahifa ochdi, allomani O‘rta asrning buyuk mutafakkiri nomiga sazovar qildi. Asarda jamiyatning (insonlar jamoasi) kelib chiqishi, adolatli jamiyatga erishish yo‘llari, fozil shahar hokimi va aholisining fazilatlarini, davlat hokimiyati va boshqaruvchi kadrlarni tanlash va joy joyiga qo‘yish kabi masalalar bayon etilgan.

Har bir inson o‘z ehtiyojlarini qondirish va kamol topishi uchun juda ko‘p narsalarga ehtiyoji bor. Inson barcha zarur narsalarni bir o‘zi hosil qila olmaydi, bularni topish uchun u turli kasbdagi odamlarning xizmatiga muhtojlik sezadi. Insonlar ehtiyojlarini qondirish va kamol topishi uchun jamoaga va jamiyatga birlashishi zarurdir. O‘sha jamoada birlashgan har bir shaxs o‘z iste’dodi va qobiliyatidan kelib chiqib kasb- hunarlarni o‘rganadi va kamolatga yetishishga harakat qiladi. Shu sababli turli joyda yashovchi odamlar turli jamiyatlarga birlashadilar. Bu jamiyatlar bazilari to‘liq bazilari to‘liqsiz bo‘ladilar. To‘liq jamiyat uch xil ko‘rinishga ega: buyuk jamiyat, o‘rtacha jamiyat va kichik jamiyat.

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Buyuk jamiyat- yer yuzidagi barcha joylar va yashovchi odamlar jamoasi. O’rtacha jamiyat- biror xalqni tashkil etadi. Kichik jamiyat- u yoki bu shahar aholisini tashkil etadi.

To’liqsiz jamiyat- qishloq, mahalla va oila jamoalaridir. Oila esa jamiyatning eng kichik bug’ini hisoblanadi.

Haqiqiy baxt- saodatga yetishuv yo’lida bir-birlariga yordam berib, yaxshi amallar qiluvchi odamlar yashaydigan shahar fozila shahar ya’ni fozil odamlar shahridir. Barcha shaharlarda baxt-saodatga yetishuv yo’lida hayrli ishlarda bir- biriga yordam beruvchi xalqlar fozil, ya’ni fazilatli xalqlardir. Shahar jamiyati a’zolari darajasi va mavqelaridan tashqari tabiati va qobiliyatlari, istaklari, san’at- hunarlari ham turlicha bo’ladi. Jamiyatning barcha a’zolari har biri o’z mavqeidagi ishlari, harakatlari bilan shahar boshlig’ining maqsadini amalga oshirishda o’z hissasini qo’shadi.

Rahbarlik san’ati shundayki, rahbarga boshqa hunar egalari ham buysunadilar. Rahbar aqliy va tasavvur quvvati jihatidan har tomonlama kamol topgan eng yetuk odam bo’lishi kerak. Uning ta’sirchan aqli barcha sohalarning mazmun- mohiyatini to’la- to’kis bilishi kerak. Farobiyning fikricha, jamiyat davlat bilan kuchlidir. Chunki u yetuklashgani sayin o’z a’zolarini himoya ostiga oladi. Har qanday shahar, davlat, jamiyatning ma’lum bir vazifalarini bajaruvchi boshqaruvchi tizimi va lozim bo’lganda yakuniy va qat’iy qaror chiqarishga qodir boshqaruvchisi bo’lishi, u o’zidagi sifat va fazilatlari bilan boshqalardan ajralib turishi lozim. Jumladan, jamiyat rahbariga xos bo’lgan sifatlar ro’yxatiga jismoniy salomatlik, sog’lom farosat, kuchli idrok sohibi, ilm-ma’rifat sohibi bo’lish, haqiqat oshig’i va haq so’z homiysi, or-nomusli, oliy himmatli, adolatli, odillik va jasorat kabi o’n ikki sifat va fazilatlari haqida “Fozil shahar hokimining fazilatlari” bobida keltirilgan.

Aynan ushbu fazilatlarining o’n birinchi qismiga e’tibor qaratadigan bulsak, bu qismda shunday deyilgan: Ushbu shahar hokimi tabiatdan adolatparvar bo’lib, odil odamlarni sevadigan, istibdod va jabr zulmi, mustabid va zolimlarni yomon ko’ruvchi, o’z odamlariga ham, begonalarga ham haqiqat qiluvchi, barchani adolatga chaqiruvchi, nohaq jabrlanganlarga madad beruvchi, barchaga yaxshilikni va o’zi suygan go’zalliklarni ravo ko’ruvchi bo’lishi zarur. O’zi haq ish oldida o’jarlik qilmay, odil ish tutgani holda, har qanday haqsizlik va razolatlarga murosasiz bo’lishi zarur.

Demak ko’rishimiz mumkinki, davlat boshqaruvi muhim masala bo’lib, uni hamma ham boshqara olmaydi. Haqiqiy rahbargina avval o’z jamiyatini mustahkamlaydi. Ya’ni, o’sha boshqaruvchining o’zi adolatparvar, haqgo’y, tafakkur qila oladigan, adolatda barchaga urnak bo’la oladigan va har qanday vaziyatdan chiqib keta oladigan bo’lishi zarur.

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Shahar- davlat jamiyati boshlig`i eng barkamol boshliqdir. Duch kelgan har qanday odam shahar- davlatga rahabarlik qilolmaydi. Rahbar bo‘lishning ikki sharti:

1. Inson tabiatida rahabarlik qilish qobiliyati (ma`naviy va aqliy yetuklik) bo‘lishi zarur.
2. Bunday odam yuqori mavqey, insoniy fazilatlarini, qobiliyatlari bilan xalq orasida hurmat qozongan bo‘lishi zarur. Rahbarlik sohasida tajriba orttirishi ham muhim.

Shu bilan birga asarning 29-bobida “Fozillar shahrining ziddi bo‘lgan shaharlar haqida” bo‘lib buyuk mutafakkir bu bobda jamiyatni tubanlikka olib boruvchi vositalar, xulq-atvor va turmush tarzi haqida bayon qilgan. Alloma fozillar shahrining zidi bo‘lgan shaharlarni joxillar shahri, benomuslar shahri, ayirbosh qiluvchilar shahri, adashgan zalolatdagi odamlar shahri kabi guruhlariga ajratgan.⁴ Aynan johillar shahrining aholisi baxt- saodatga intilmaydi, baxt- saodat nimaligini bilmaydi. Chunki, jaholatdagi odamlar hech qachon baxt topmagan va baxt saodatga erisholmaydilar. Bu odamlar o‘tkinchi, yuzaki narsalarni, mol- dunyoni, jismoniy lazzatlarni, xirsu shaxvatni, obro‘, amal, shon- shuhratni haqiqiy baxt, farovonlik deb o‘ylaydilar. Shu ne`matlar barchasi jaholatdagi odamlar uchun baxt- saodat, maqsad bo‘lib ko‘rinadi. Fozillar shahrining ziddi bo‘lgan bunday shahar aholisi har qanday jamiyatni zalolatga yuz tutishiga sabab bo‘ladi. Albatta, Forobiy ijtimoiy turmushdagi barcha voqea va hodisalarga o‘z davri sharoitidan, feodal tuzum mohiyatidan kelib chiqib baho bergan, shu sababli o‘sha davr jamiyatlarini o‘z maqsad va vazifasiga, tutgan yo‘liga qarab axloqsizlar jamoasi, bosqinchilar jamoasi, jabr-zulmga asoslangan jamoa, boyluk to‘plashni, kayfu-safoni maqsad qilib olgan jamiyatlarga ajratgan. Ming afsuski, bunday salbiy illatlar bizning davrimizda ham uchrab turadi.

Asardagi kasb-hunar haqida keltirilgan bobda hunar va san`atlar qaysi tur va sohalarga taalluqli ekanligiga ko‘ra bir-biridan afzal ko‘rinishi haqida so‘z ketgan. Bundan tashqari, bir turdagi san`at, hunar sohiblari ham malaka jihatlaridan farqlanishi mumkinligi aytib o‘tilgan. Alloma kasb-hunar egalarini, savdogar va tijoratchilarni, o‘z kasbi va faoliyatini chin dildan halol bajaradigan insonlarni va ularning o‘zaro munosabatlarini sharaflaydi hamda ularni jamiyatni mustahkamlaydigan toifa deb hisoblaydi. Bu bilan Forobiy jamiyat qanday bo‘lsa, odamlarning ham shunday turini tarbiyalaydi, aksincha odamlar qanday bo‘lsalar jamiyatning ham shunday turini yaratadilar, demoqchi bo‘ladi. Bundan kelib chiqadiki, har qanday jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi undagi insonlarning o‘z kasb va hunarlariga bo‘lgan munosabatlariga bog‘liqdir.

Umuman ushbu asarda har bir inson yaxshi odob va axloqqa ega bulishi, yomon ishlarni qilmasligi, odob-axloq qonun qoidalarini bilishi va ularga qarshi chiqmasligi haqida bayon etilgan. Aynan bunday fikrlarning bayon etilishi bugungi ijtimoiy hayotimizdagi yuz berayotgan odob-

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

axloq masalalarining qay tartibda kuzatilayotganligini ko’rsatib beradi. Odob-axloq masalasida so’z borar ekan bu borada prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so’zlarini esga olamiz: “Meni doimo o’ylantiradigan, tashvishga soladigan yana bir muhim masala-bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, madaniy saviyasi bir so’z bilan aytganda, tarbiyasi bilan bog’liq”. Bugun zamon shiddat bilan o’zgaryapti. Bu o’zgarishlarni hammadan ham ko’proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o’z davrining talablari bilan uyg’un bo’lsin. Lekin ayni paytda o’zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug’ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o’zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz?. Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan deb ta’kidlaydilar. Forobiy ushbu asarda axloqiy fazilatlarini qanday o’zlashtirish mumkinligini tushuntiradi. Bunday yaxshi odatlar vaqtincha o’zgargan bo’ladi, chunki jamiyatlar va barcha odamlarda odatlar uzoq muddat o’tib o’zgartiriladi. Adolatli, pok, jasur bo’lishni odat qilish, shu bilan birga yomon qiliqlardan qutulish uchun ham ma’lum vaqt o’tishi kerak. Bu vaqtlarda odam o’zining yomon odatlaridan voz kechiladi albatta. Zero inson o’z yomon odatlariga erk bermaslik uchun albatta kuchli bo’lishi kerak. Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o’tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan zarur narsalarni kashf va ixtiro etishda zo’r iste’molga ega: yomon ishlardan o’zini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydi. Yomon ishlarni o’ylab topish uchun zexn idrokka ega bo’lganlarni aqlli deb bo’lmaydi, ularni ayyor, aldoqchi degan nomlar bilan atamoq lozim. Odob axloq haqida so’z borar ekan Farobiy xulq-atvori, axloqi ham o’z kasbiga loyiq bo’lishi kerak. Shuningdek, o’z xalqining ra’yini va o’z xalqida bo’lgan eng yaxshi urf-odatlarini qattiq tutgan bo’lishi kerak” ligini alohida ta’kidlab o’tadi. Aynan bu fikrlarning keltirilishi, inson o’z kasbiga sodiq va adolatli bo’lishi, asarning 35-bobida keltirilgan. Hozirgi zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy boshqaruv jarayonida barcha kasb egalarining o’z ish faoliyatlarida adolatli bo’lishlari jamiyatdagi insonlarning farovon hayot kechirishlarida o’z aksini topadi

Xulosa o’rnida shuni aytishimiz kerakki, Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asari orqali insoniyat tarixida o’chmas iz qoldirgan ulkan falsafiy meros yaratgan. Ushbu asar nafaqat o’rta asr sharq falsafasining durdonasi, balki bugungi zamonaviy jamiyatlar uchun ham bebaho nazariy asos bo’lib xizmat qiladi. Forobiy o’zining bu asarida ideal jamiyat-ya’ni fozil shahar g’oyasini ilgari surib, bunday jamiyatning asosini komil insonlar, aql-idrok egalari, adolatli boshqaruvchilar va ilmga chanqoq xalq tashkil etishini ta’kidlaydi. Asarda Forobiy jamiyatdagi har bir qatlam, har bir shaxs o’z vazifasini puxta ado etgan taqdirdagina jamiyat taraqqiy etishini, inson baxtga erishishini isbotlaydi. U fozil odamni aql va ma’naviyat sohibi sifatida tasvirlaydi, uning asosiy maqsadi esa jamiyatga foyda keltirish, ilm, haqiqat va adolatni ustuvor qilishdan

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

iborat bo’ladi. Forobiy nazarida shaharni boshqaruvchi shaxs-rahbar eng avvalo bilimdon, dono, haqiqatparast va xalq manfaatini o’z shaxsiy manfaatlaridan ustun qo’yadigan kishi bo’lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-son 2022-yil 28-yanvar
2. Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” 2008
3. Abu Nasr Farobiy “Fozil odamlar shahri” tarjimonlari Abdusodiq Irisov , Mahkam Mahmudov , Urfon Otajon . Toshkent : Yangi asr avlodi , 2016 – 320 b
4. Abu Nasr Farobiy “ Fozil odamlar shahri” .Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti merosi 1993-yil
5. Fozil odamlar diyori yoxud yangi O‘zbekiston yoshlariga qaratilayotgan e’tiborga bir nazar // Yuz.uz, 2025-yil 22-fevral.